

ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ – ЧИННИК ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

На основі особистісно-діяльнісного підходу педагогічна взаємодія розглядається як чинник професійної підготовки студентів професійно-технічних навчальних закладів. Автор визначає принципи (оптимального співвідношення індивідуального, особистісного і професійного розвитку, гуманізації, особистісного підходу, самоорганізації, співробітництва, духовності, громадянськості й патріотизму, створення сприятливого освітнього середовища, психологічного забезпечення) й умови педагогічної взаємодії, особливості її психологічного забезпечення та психологічного супроводу.

Ключові слова: професійна підготовка, педагогічна взаємодія, психологічне забезпечення, принципи і умови педагогічної взаємодії.

Підготовка молоді до життя й діяльності в конкурентному та динамічному світі потребує особистісного зростання всіх суб'єктів процесу професійної підготовки, що актуалізує проблеми педагогічної взаємодії в закладах професійної освіти, її спрямованості на особистісне і професійне зростання педагогів і учнів, розвиток у них здатності швидко адаптуватися до нових умов, мобільно реагувати на нові виклики, проявляти оперативність у прийнятті рішень, виробляти готовність до демократичного, партнерського спілкування й міжособистісної комунікації, до соціально активних дій.

Теоретичні положення проблеми педагогічної взаємодії як поліаспектної системи розглядається у працях учених у ході аналізу: педагогічного процесу (С. Батишев, Л. Велитченко, Б. Гершунський, С. Гончаренко, О. Дубинчук, І. Зязюн, І. Ісаєв, Ю. Мальований, О. Новіков, І. Підласий, В. Сластьонін, Н. Тализіна, А. Хуторський та ін.); професійної підготовки (Н. Абашкіна, В. Безрукова, Г. Васянович, Р. Гуревич, О. Коць, В. Кремень, Н. Ничкало, В. Радкевич, О. Щербак та ін.); міжособистісних стосунків і комунікації (Б. Ананьєв, І. Андреева,

Г. Балл, Л. Божович, О. Киричук, Я. Коломинський, С. Максименко, В. Мясищев, М. Обозов, Л. Руденко та ін.); психологічних аспектів професійної підготовки і педагогічної взаємодії (Г. Голубев, Е. Зеєр, О. Клімов, С. Кондратьєв, І. Котова, В. Лядіс, І. Матійків, А. Петровський, Н. Побірченко, В. Рибалка, Е. Шиянов, Т. Яценко та ін.); професійної адаптації, професійно-спрямованого викладання предметів гуманітарного (Г. Васянович, С. Вдович, Г. Дегтярьова, О. Музальов, В. Онищенко, А. Шиделко) і природничо-математичного циклів у професійно-технічних навчальних закладах (Л. Ємчик, Л. Джулай, І. Курляк, А. Литвин, В. Робак, П. Сікорський).

За оцінкою В. Сластьоніна та І. Ісаєва, педагогічна взаємодія є універсальною характеристикою педагогічного процесу, визначальним для якої є взаємозв'язок «педагогічна діяльність – діяльність учня», а вихідним, що визначає його результат, є відношення «учень – об'єкт засвоєння» [6]. Педагогічна взаємодія є вирішальним чинником ефективності педагогічного процесу в усіх закладах освіти. В умовах нових реалій суспільно-цивілізаційного, соціально-економічного, технологічного характерів відбувається постійне оновлення професійної освіти, що впливає на педагогічну взаємодію викладачів і студентів у процесі фахової підготовки в професійно-технічних навчальних закладах.

Ми простежили підходи, за якими дослідники розглядають психологічні проблеми педагогічної взаємодії з урахуванням типізації особливостей суб'єктів педагогічного процесу. Я. Коломинський, С. Кондратьєв, О. Кондратьєва, О. Реан та ін., окрім вербальної взаємодії педагога й учнів, аналізують цілепокладання, вплив на свідому та несвідому сфери психіки учнів і педагогів, характер спілкування. С. Кондратьєв запропонував психологічну типологію вчителя, яка ґрунтується на співвідношенні індивідуальних особливостей педагога й певних характеристик його діяльності. Предметом аналізу взаємодії педагога й учня на занятті вчений визначає: постановку мети педагогом; постановку мети учнем (прагнення); вплив педагога на свідомість учня; вплив педагога на несвідоме учня; вплив учня на свідомість педагога; вплив учнів на несвідоме педагога; формування педагогом установок на взаємодію та

характер спілкування; парціальна оцінка [3, с. 130–137]. Важливе значення має установка педагога на взаємодію, яка визначає стратегію спільної діяльності педагогів і учнів. Ця стратегія може бути авторитарною, псевдогуманістичною, ліберальною, інтегративною тощо. Наголосимо, що саме інтегративну стратегію, за якою педагог орієнтований не лише на потреби учнів, але й на розвиток особистості, розглядаємо як перспективну щодо взаємодії викладачів (майстрів виробничого навчання, вихователів та інших педагогічних працівників) і студентів у процесі професійної підготовки.

Педагогічну взаємодію викладача та учнів у процесі професійної підготовки ми розглядаємо як взаємодіяльність суб'єктів цілісного педагогічного процесу. Особистісно-діяльнісна парадигма вибудовується на діалектичній єдності особистісного та діяльнісного підходів, за якими особистість є суб'єктом діяльності, а діяльність, разом із іншими чинниками, визначає особистісний розвиток людини. За оцінкою Н. Ничкало, особистісно-діяльнісний підхід «сприятиме духовному розвитку особистості майбутнього фахівця, формуванню національної свідомості, патріотизму, почуття професійної честі і гідності, вміння працювати у виробничому колективі» [5, с. 92]. Оскільки провідним положенням особистісно-діяльнісного підходу є погляд на особистість як на суб'єкт діяльності та власного розвитку, то, на нашу думку, в педагогічній взаємодії реалізується мета та завдання спільної діяльності педагога й учнів професійно-технічних навчальних закладів, спрямованої на особистісне і професійне зростання суб'єктів педагогічного процесу.

Процес педагогічної взаємодії викладачів і студентів ґрунтується на певних принципах. *Принцип оптимального співвідношення індивідуального, особистісного і професійного розвитку* зумовлює самореалізацію людини. Відомо, що індивідуальний розвиток залежить від біологічних чинників (спадковість, стан організму, стан здоров'я, фізична і психічна енергетика); особистісних – від психічних особливостей, спрямованості особистості (ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій тощо), розвитку мотиваційної, інтелектуальної та емоційно-вольової сфер; професійних – від соціально-

економічних факторів і провідної (професійної) діяльності. *Принцип гуманізації*, важливими елементами якого є розвиток позитивної установки педагога й учня один на одного, утвердження суб'єкт-суб'єктних відносин. *Принцип особистісного підходу* орієнтує викладача на діагностику психологічних особливостей особистості, врахування при взаємодії індивідуального досвіду учнів, пошуку адекватних шляхів їхнього розвитку й реалізації особистісних можливостей. *Принцип самоорганізації* орієнтує на зміщення акцентів у взаємодії педагогів і учнів на самостійність, самовияв, ініціативу студентів. При цьому позиція «викладач попереду» (за О. Новіковим) має змінюватися на позицію «учень попереду». *Принцип співробітництва* спрямований на утвердження взаєморозуміння, довіри і взаємної вимогливості педагога й учня. *Принцип духовності* націлює на формування в майбутніх фахівців професійно орієнтованого та соціально-гуманітарного знання, культури людських взаємин, морально-духовних цінностей, що дозволяють діяти як творчо-професійно, так і морально-культурно. *Принцип громадянськості й патріотизму* передбачає врахування сутнісних змін, принесених новим часом, орієнтацію молодого покоління на свідоме послідовне й динамічне їх сприйняття, формування поваги й любові не тільки до свого народу, а й до кожної людини незалежно від її національності та громадянства. Головними механізмами реалізації *принципу створення сприятливого освітнього середовища* є: взаєморозуміння – формування спільного поля партнерів (педагогів і учнів), координація – погодженість, єдність дій, зусиль; узгодженість – формування спільної мети, намірів, мотивації спілкування суб'єктів освіти і навчання. *Принцип психологічного забезпечення* (Л. Фрідман) передбачає формування в учнів відповідної потребнісно-мотиваційної сфери навчальної діяльності та її емоційну насиченість.

Підготовка молоді до життя й діяльності в сучасному інформаційному світі передбачає формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця, його сходження до вершин професіоналізму, подолання професійних криз, конфліктів, деформацій, професійного старіння, а також науково-методичне забезпечення і психологічний супровід професійного

становлення й розвитку студентів професійно-технічних навчальних закладів.

Формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця тісно пов'язане з педагогічними й психологічними проблемами пошуку технологій, умов, механізмів цього процесу, який спрямовано на розвиток його особистісних якостей, реалізацію потенціалу та здібностей. На ринку праці та «ринку особистостей» набирають актуальності такі якості фахівця, як соціальна відповідальність, адекватне сприйняття й мобільне реагування на нові чинники, самостійність і оперативність у прийнятті рішень, готовність до демократичного спілкування, до соціально активних дій, здатність швидко адаптуватися до нових умов, – що й визначають конкурентоспроможність особистості.

Аналіз психолого-педагогічних праць показав, що існують різні погляди та підходи щодо розуміння конкурентоспроможності фахівця (майбутнього фахівця). На нашу думку, конструктивним є обґрунтування цієї проблеми Т. Андріяко [1]. За дослідженням ученого, до структури конкурентоспроможності особистості включають: професійні, психологічні і особистісні характеристики; пізнавальні, виробничі та соціальні якості; індивідуальні здібності; ціннісні орієнтації; професійну компетентність і професійну кваліфікацію. Заслуговує на увагу позиція автора щодо необхідності оцінювання конкурентоспроможності фахівця у процесі його формування: на рівні особистісних якостей (мобільність, адаптивність, комунікативність, самостійність, цілеспрямованість, ціннісні орієнтації й установки, соціальна пам'ять, критичне мислення, здатність до самопізнання, саморозвитку, самоосвіти, соціальна рухомість); на рівні характеристик діяльності (рефлексивність, креативність, проєктивність, прогнозування, цілепокладання, гнучкість, пластичність); на рівні процесів перетворення власної особистості, діяльності, оточуючого середовища.

До структурних компонентів такого фахівця належить особистісний і професійно-діяльнісний. До особистісних компонентів конкурентоспроможності фахівця пропонується відносити: аксіологічний, когнітивний, праксеологічний і рефлексивний компоненти; до професійно-діяльнісних – професійний, діяльнісний і адаптаційний [1, с. 1–6].

Потреби підготовки таких фахівців на ринку праці психологи пов'язують із активізацією особистісних ресурсів суб'єктів професійної діяльності. Доводиться, що в аспекті розуміння сутності психологічної активності, як фактора професійної діяльності особистості, актуальними є проблеми психологічного забезпечення і психологічного супроводу [4, с. 1].

Поняття «психологічне забезпечення діяльності» утвердилось у вітчизняних наукових дослідженнях у кінці минулого на початку нинішнього століття. За оцінкою С. Максименка, психологічне забезпечення спрямоване на людину, яка розглядається в контексті: відповідності модельних (узагальнених) психічних характеристик і особистісних якостей, необхідних для здійснення вимог певної діяльності, реалізації певних завдань; конструктивності/деструктивності інтерактивної взаємодії у міжособистісних системах; підтримувальних (конструктивних, стеничних) або пригнічувальних (деструктивних, астенічних) умов середовища для реалізації запланованих завдань [4, с. 6].

Шляхами оптимізації професійної діяльності в рамках психологічного забезпечення можуть бути такі напрями втручання, як: наближення до ідеальних показників моделі узагальненого образу особистості професіонала; створення сприятливого професійного середовища; оптимізація впливу несприятливих факторів шляхом дозування інтенсивності їх дій, підвищення особистісної (емоційної, стресової) стійкості (витривалості), моделювання і тренування в наближених до реальних психологічних умовах, розробках алгоритмів, допінг-стратегій та ін. Чим повнішим буде перелік специфічних якостей особистості, тим він буде ближчим до реальності й потенційної успішності. У такому розумінні перелік способів формування психологічних якостей, здібностей особистості, значимих для певної діяльності, може бути одним із шляхів наближення до успішного розв'язання завдань підготовки до неї [4, с. 6–7].

Отже, у процесі педагогічної взаємодії викладач має забезпечити конструктивність міжособистісних стосунків, сприятливе середовище, наближене до професійного, усунути несприятливі фактори, розробити алгоритм їхнього дозування з метою розвитку в учнів емоційної та стресової стійкості.

На відміну від психологічного забезпечення, за яким орієнтація на зовнішні умови процесу діяльності є концентрованою, центром психологічного супроводу є активність її суб'єктів (С. Герасіна, Н. Волянчук, Е. Зеєр, Т. Яничева та ін.). Зокрема, психологічний супровід розуміється, як: цілісний процес вивчення, формування і корекції розвитку суб'єкта професійної діяльності; система способів і методів, що сприяють самовизначенню суб'єкта, процесів формування його професійно-орієнтаційного поля відповідальності за дії; метод, який забезпечує умови для прийняття оптимальних рішень у ситуації життєвого вибору.

Мету психологічного супроводу Е. Зеєр вбачає в повноцінній реалізації професійно-психологічного потенціалу особистості та задоволенні потреб суб'єкта діяльності. Головним при цьому є надання допомоги людині в її реалізації в професійній діяльності. Основними концептуальними положеннями психологічного супроводу у психологічному становленні є наявність соціально-економічних умов для того, щоб особистість змогла реалізувати себе в професійному житті; необхідність соціально-психологічного забезпечення, допомоги і підтримки з боку суспільства, визнання права особистості на самостійний вибір способів реалізації своїх соціально-професійних функцій, прийняття особистістю повної відповідальності за якість професійного становлення і реалізації свого професійно-психологічного потенціалу; гармонізація внутрішнього професійного розвитку особистості й зовнішніх умов соціально-професійного життя. Розв'язання завдань психологічного супроводу в процесі професійної підготовки Е. Зеєр співвідносить із етапами професійного навчання і виховання: адаптації, інтенсифікації, ідентифікації [2, с. 252-257].

Психологічним критерієм успішного проходження першого етапу є: адаптація до навчально-пізнавального середовища, особистісна самовизначеність, вироблення нового стилю самодіяльності. Психологічна підтримка першокурсників забезпечується ефективною взаємодією всіх суб'єктів навчального процесу: психологів, викладачів спеціальних і гуманітарних предметів, майстрів виробничого навчання, вихователів, класних керівників і батьків.

Психологічним критерієм продуктивності етапу інтенсифікації є інтенсивний особистісний та інтелектуальний розвиток, соціальна ідентичність, самоосвіта, оптимістична соціальна позиція. Важлива роль на цьому етапі належить створенню атмосфери творчої взаємодії в педагогічному середовищі та соціальному оточенні.

Психологічним критерієм продуктивності етапу ідентифікації є ототожнення особистості учня з майбутньою професією, формування готовності до неї, розвиток здатності до професійної самопрезентації, яка визначається високою самооцінкою, впевненістю в собі, відчуттям особистісного контролю, низькою соціальною тривожністю.

Психологічне забезпечення вибудовується або через регламентацію індивідуальних, середовищних і соціальних умов взаємодії, або через зосередженість на особистості професіонала (майбутнього професіонала) в аспекті категорії «суб'єктність», що передбачає значне підвищення її активності щодо свободи вибору й відповідальності. Продуктивний психологічний супровід взаємодії педагогів і студентів у процесі професійної підготовки уможливується організацію діяльності психологічної служби в професійно-технічних навчальних закладах, вчасного та якісного здійснення моніторингу та забезпечення технологій професійного розвитку та психологічних умов педагогічної взаємодії.

До психологічних умов педагогічної взаємодії відносимо: усвідомлення вчителем (викладачем, майстром виробничого навчання) дидактичних і психологічних труднощів педагогічної діяльності; сформованість культури педагогічної взаємодії; створення сприятливої атмосфери педагогічної взаємодії; взаємодія педагогів і психологів у педагогічному процесі в професійно-технічних навчальних закладах.

Таким чином, педагогічна взаємодія в професійно-технічних навчальних закладах відтворює основні властивості спільної діяльності педагогів і учнів, спрямованої на їхній особистісний і професійний розвиток. У процесі взаємодії суб'єктів навчального процесу формуються професійно значущі якості майбутнього фахівця, що забезпечує його конкурентоздатність в умовах динамічного ринку праці і ринку особистостей. У зазначеному

аспекті педагогічна взаємодія є умовою ефективності професійної підготовки, спрямованою на вирішення головних завдань навчання, виховання, розвитку світоглядних і професійних якостей педагогів і студентів. Педагогічна взаємодія є специфічним засобом розв'язання продуктивних завдань, опанування учнями способів навчально-пізнавальної, фахової діяльності та міжособистісних стосунків. Психологічне забезпечення і психологічний супровід педагогічної взаємодії сприяють активізації особистісних ресурсів суб'єктів процесу професійної підготовки конкурентоспроможного фахівця.

Список використаної літератури

1. Андрияко Т. Ю. Педагогична сутність і структура конкурентоспроможності фахівця [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.intellectinvest.org.ua/ukr/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_autors_andrijako_tj/
2. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития : учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. заведений] / Э. Ф. Зеер. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 240 с.
3. Кондратьев С. В. Типические особенности педагогического взаимодействия / С. В. Кондратьев // Вопросы психологии. – 2002. – № 6. – С. 130–137.
4. Максименко С. Д. От психологического обеспечения к психологическому сопровождению / С. Д. Максименко, В. Г. Ложкин, А. Б. Колосов // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 12. – С. 1–11.
5. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України : [монографія] / Н. Г. Ничкало. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 200 с.
6. Слостенин В. А. Педагогика : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Слостенина. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.

Галина Дегтярева

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

На основе личностно-деятельностного подхода педагогическое взаимодействие рассматривается как фактор профессиональной подготовки студентов в профессионально-технических учебных заведениях. Автор определяет принципы (оптимального соотношения индивидуального, личностного и профессионального развития, гуманизации, личностного подхода, самоорганизации, сотрудничества, духовности, гражданственности и патриотизма, создания благоприятной образовательной среды, психологического обеспечения) и условия процесса педагогического взаимодействия преподавателя и студента, а также особенности его психологического обеспечения и психологического сопровождения.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, педагогическое взаимодействие, психологическое обеспечение, принципы и условия педагогического взаимодействия.

Halyna Degtiariva

**PEDAGOGICAL INTERACTION
AS A FACTOR OF PROFESSIONAL TRAINING
OF STUDENTS IN VOCATIONAL SCHOOLS**

Preparation of young people for life and work in a competitive and dynamic world requires personal growth of all the subjects of the educational process. This updates the problems of pedagogical interaction in vocational education, its focus on personal and professional growth of both teachers and students, the development of their ability to adapt quickly to new conditions, to respond flexibly to new challenges, to show the efficiency of decision-making and commitment to a democratic, participatory communication and interpersonal communication.

Pedagogical interaction at vocational schools reproduces the basic properties of teachers and students' joint activity which is aimed at their personal and professional development. A future specialist's professionally significant qualities are formed during teachers' and students' participation in the educational process. Such qualities help a person to compete under the conditions of dynamic labor market and global competition. In that aspect, teachers and students interaction is a condition of effectiveness of training process aimed at addressing the major challenges of training, education and development of philosophical and professional skills of teachers and students. Pedagogical interaction is a specific productive means of solving problems, mastering the ways of teaching and learning, professional activities and interpersonal relationships. Therefore, pedagogical interaction is an important factor of professional training for the labor market.

The problem is revealed on the basis of personality-activity and axiological approaches and conditions of pedagogical interaction are determined in the aspect of psychological development of teachers and students' personal resources at vocational schools. The analysis of pedagogical and psychological attitudes and approaches to understanding the notion of a specialist's competitiveness is carried out; possible ways to optimize the process of professional training at vocational schools are showed; and the functions of psychological support in vocational training are revealed in the article.

Keywords: professional training, pedagogical interaction, psychological support, principles and conditions of pedagogical interaction.

Одержано 15.11.2013 р.